

Kriminalistično mišljenje

Darko Maver*

V strokovni kriminalistični literaturi se občasno pojavljajo dela o t. i. kriminalističnem mišljenju oziroma o etnocentričnih in egocentričnih posebnostih mišljenja preiskovalcev. Od klasične Walderjeve knjige »Kriminalistično mišljenje«¹ dalje so zlasti nemški in sovjetski pisci preučevali miselno dejavnost kriminalistov in iskali tiste značilnosti, ki ločijo način mišljenja preiskovalcev od mišljenja pri drugih poklicih in dejavnostih.

Namen preučevanja kriminalističnega mišljenja pa seveda ni le v ugotavljanju posebnosti, temveč predvsem v iskanju možnosti za izboljšanje, za zagotavljanje večje učinkovitosti in sposobnosti reševanja preiskovalnih nalog in odpravljanje napak v mišljenju kriminalistov. Praktični vidik uporabe teoretičnih spoznanj je torej tisto vodilo, ki mu mora slediti raziskovalec tudi pri obravnavanju kriminalističnega mišljenja.

Mišljenje je v večji ali manjši meri, v takšni ali drugačni obliki prisotno in potrebno pri opravljanju ogleda, hišne preiskave, pri rekonstrukciji, soočenju, zaslišanju, prepoznavi in drugih preiskovalnih dejanjih, pri iskanju skritega ali pobeglega storilca, raciji, zasedi, uporabi slednega psa, prijettu storilca in še zlasti pri načrtovanju preiskovanja, sestavljanju in preverjanju verzij, prognoziranju in podobno. Mišljenje je vključeno v reševanje enostavnih vprašanj: kako pristopiti k občanu in ga legitimirati, kako zavarovati kraj dejanja, kaj storiti, če se osumljenec upira, kje iskati skrite predmete ipd., pa tudi zahtevnejših: kakšno taktiko uporabiti pri razgovoru z osumljenim, kakšne verzije postaviti glede dejanja in storilca, kdaj opraviti posamezno preiskovalno dejanje itd. Pogosto je od pravilne ocene situacije in odločitve odvisno, ali bo dejanje odkrito in raziskano, storilec prijet in zbrani vsi dokazi, zato ima pravilno mišljenje za spoznavanje resnice v predkazenskem in kazenskem postopku velik pomen.

Zanima nas torej, kakšen je proces mišljenja pri preiskovalcu kot posamezniku in kot pripadniku določenega poklica, katere so njegove značilnosti in posebnosti, ali je sploh upravičeno govoriti o posebnem kriminalističnem mišljenju, kaj vse vpliva nanj, kje se skrivajo pasti in nevarnosti, kakšen je pomen posameznih

struktur mišljenja, kateri dejavniki in v kakšnih okoliščinah vplivajo na uspešnost reševanja preiskovalnih nalog in podobno. V tem prispevku bomo nakazali samo nekaj splošnih izhodišč za razmišljanje in nakazali osnovne značilnosti mišljenja preiskovalcev.

1. Pojem mišljenja in kriminalističnega mišljenja

Mišljenje je v psihologiji eno od najmanj poznanih in raziskanih področij, saj so se le redki psihologi in malokateri psihološke šole sistematično ukvarjale z njim, dolgo časa pa je bilo izključno predmet filozofije. Tako ni čudno, da je relativno malo znanega o njem in da se mnenja razlikujejo celo o tako temeljnem vprašanju kot je: Kaj sploh je »mišljenje«?² Vprašanje se na videz zdi nesmiselno, kajti vsi prav dobro vemo, kdaj mislimo in kaj je mišljenje. Toda praksa vendarle kaže, da le malo ljudi razmišlja o mišljenju in da je torej eno misliti, drugo pa poizkušati opazovati, opisovati in razčlenjevati sam potek mišljenja.³ Navadno se zavemo procesa mišljenja in njegovih značilnosti šele tedaj, ko opazimo, da je z našim ali tujim mišljenjem nekaj narobe, ker ne ustreza resničnosti ali ne omogoča rešitev naloge. Kljub navidezni enostavnosti opredelitev mišljenja še zdaleč ni preprosta.

Pečjak ločuje definicijo mišljenja v ožjem in širšem smislu. V širšem pomenu je to vsak psihični proces, ki poteka brez neposrednega, predhodnega draženja (spominjanje, predstavlanje, domišljanje), v ožjem pa je mišljenje omejeno na smiselno reševanje problemov s simboličnimi sredstvi, ali kar vsako reševanje problemov.⁴ V svojih nadaljnjih izvajanjih avtor v glavnem upošteva ožjo opredelitev, čeprav mišljenje povezuje s spominjanjem, predstavlanjem in zavedanjem.

Tudi Trstenjak pripominja, da je bila problematika mišljenja dolgo zapostavljena, često povezana zgolj z učenjem, zato je o njej dokaj malo znanega.⁵ Vsekakor je mišljenje več kot golo spoznavanje, kajti vsebuje (poleg spoznavanja v ožjem, teoretičnem pomenu) še vse to, »kar je v zvezi z razumnostjo ali inteligenco,

² Pečjak, V.: Psihologija spoznavanja, s. 259.

³ Thomson, R.: The psychology of Thinking, s. 5.

⁴ Pečjak, V.: op. cit. s. 259.

⁵ Trstenjak, A.: Oris sodobne psihologije, 1. knjiga, s. 457.

* Darko Maver, magister kazenskopравnih znanosti, raziskovalni sodelavec, Inštitut za kriminologijo, Trg Osvoboditve 11, 61000 Ljubljana.

¹ Walder, H.: Kriminalistisches Denken.

njeno logiko ali doslednostjo, ustvarjalnim mišljenjem, ustvarjalno domišljijo, kombinatoriko ali povezovalnostjo misli, matematiko in umetnostjo, mislijo in besedo«. ⁶ Same definicije pisec ne daje, pač pa mišljenje povezuje s podobami, gibanjem, pojmovanjem, besedo, izkustvom, umovanjem in zlasti z ustvarjanjem.

Sorokin navezuje mišljenje na reševanje problemov, ki jih ni mogoče rešiti zgolj z drugimi mehanizmi (znanjem, izkušnjami) in pri katerih je mišljenje odgovor, reakcija na dražljaj, ki med potekom mišljenja ni več prisoten. ⁷ Med stimulusom in odgovorom je določen čas, v katerem poteka mišljenje. Pisec trdi, da se mišljenje ne pojavlja, če ne obstaja neka težava, ali če se ni pojavilo vprašanje, na katerega nimamo pripravljenega neposrednega odgovora.

Več različnih pomenov pojma »mišljenje« opisuje Thomson. ⁸ Angleški psiholog pozna šest različnih dejavnosti, ki jih lahko opredelimo s tem izrazom: autistično mišljenje (fantazija, sanjarjenje, preskok z ene nepopolne misli na drugo), mišljenje kot sinonim za spominjanje, domišljjsko mišljenje (stimulus prihaja od zunaj, ne od znotraj kot pri fantaziji), pozornost na tisto, kar človek dela (po načelu »premisli, kaj delaš«), prepričanje (»Mislim, da je zadeva takšna«), in razsojanje (tehtanje, sklepanje). Avtor v nadaljevanju uporablja zadnji pojem mišljenja, to je mišljenje kot razsojanje in sklepanje (reasoning ali reflective thinking). ⁹

Tudi mi pojmujeemo mišljenje predvsem kot psihično aktivnost v zvezi z reševanjem problemov, pri kateri se med dražljajem in reakcijo pojavlja časovni odlog, v katerem poteka mišljenje.

Po opredelitvi mišljenja se znajdemo pred vprašanjem, ali se mišljenje človeka potem sploh kaj razlikuje pri različnih vrstah aktivnosti, pri reševanju različnih problemov ali pri ljudeh z različno izobrazbo in poklicem, in ali je upravičeno govoriti o posebnem »kriminalističnem« mišljenju, ki vsebuje takšne značilnosti in posebnosti, da je mogoče govoriti o njem kot o specifičnem načinu in sistemu mišljenja?

Nekateri sovjetski pisci odločno zavračajo uporabo pojma »kriminalistično« mišljenje in trdijo, da je mišljenje ljudi v svoji osnovi enako, ne glede na to, kakšni ljudje in pri kakšnih

poklicih ga uporabljajo, zato ni pravilno govoriti o »kriminalističnem«, »matematičnem«, »družboslovnem« ali kakšnem drugačnem mišljenju. Tako meni I. M. Luzgin in dodaja, da je šele praksa tista, ki daje posebnosti in vpliva na specifično miselno dejavnost kriminalistov, medtem ko so splošni zakoni mišljenja enaki za vse vrste dejavnosti človeka. ¹⁰ Podobno sodita tudi R. S. Belkin in A. I. Vinberg, ki v zvezi s tem pišeta: »Ni in ne more biti specifičnega ‚sodnega‘, ‚preiskovalnega‘ ali ‚kriminalističnega‘ mišljenja, ki bi se razlikovalo od človeškega mišljenja na drugih področjih dejavnosti, in potekalo po specifičnih zakonih in posebni logiki. Nekatero posebnosti miselne dejavnosti preiskovalca na noben način ne spreminjajo bistva procesa mišljenja in ga ne pretvarjajo v proces ‚preiskovalnega‘ mišljenja.« ¹¹

Druga skupina kriminalistov pa meni, da nekatere posebnosti, ki veljajo za mišljenje preiskovalcev, vendarle opravičujejo uporabo termina »kriminalistično« ali »preiskovalno« mišljenje, ker s tem ne spreminjamo bistva procesa mišljenja, temveč le poudarjamo njegove druge posebnosti. »Enotnost mišljenja z logične in psihološke strani še ne pomeni istovetnosti, temveč samo nedeljivost, zato ne izključuje obstoja psiholoških značilnosti miselne dejavnosti predstavnikov raznih poklicev. Odrekati takšno specifičnost pomeni poizkušati dokazati, da so izjeme od splošnega pravila marksistično-leninistične teorije spoznavanja o obstoju splošnega, posebnega in posamičnega. Specifičnost procesov ali predmetov ne potrebuje svojih specifičnih zakonov ali specifične logike, pač pa terja posebne zahteve, posebnosti v delovanju splošnih zakonov.« ¹²

Tudi zahodni (zlasti nemški in švicarski) kriminalisti zagovarjajo in uporabljajo pojem »kriminalistično« mišljenje. Hans Walder o tem piše: »Kriminalistično mišljenje je v mnogih teoretičnih in praktičnih pogledih podobno mišljenju na drugih znanstvenih področjih, vendar se z določenega vidika kaže kot posebna umetnost, zato je vseskozi upravičeno bolj natančno razmisliti o kriminalističnem mišljenju.« ¹³ Walder meni, da se mišljenje kriminalistov ločuje

¹⁰ Luzgin, I. M.: Rassledovoanie kak process poznavania, s. 50.

¹¹ Belkin, R. S. in Vinberg, A. I.: Kriminalistika i dokazyvanie, s. 17.

¹² Granat, N. L.: Harakteristika sledstvennyh zadač, s. 39.

¹³ Walder, H.: op. cit., s. 1.

⁶ Trstenjak, A.: Problemi psihologije, s. 141.

⁷ Sorokin, B.: Osnove socialne psihologije, s. 125.

⁸ Thomson, R.: op. cit., s. 13 in 14.

⁹ Prav tam, s. 14.

od mišljenja zgodovinarja, naravoslovca, psihologa ali matematika, in s svojim delom postavlja temelj za opredelitev kriminalističnega mišljenja.

Podobno razmišljata nemška kriminalista Rainer Magulski in Wilhelm Pfister. Magulski opredeljuje kriminalistično mišljenje kot »pravno urejeno, intelektualno obravnavanje dejanskega stanja, ki je lahko pravno relevantno, z upoštevanjem kriminalistično taktičnih in tehničnih možnosti iskanja resnice«. ¹⁴ Podobno meni Pfister: »Posebnost kriminalističnega spoznavnega procesa leži v njegovem tako psihološkem kot tudi fizičnem spoznavnem aparatu. Metodološke osnove znanstvenega spoznavanja — neosebnost, objektivnost, vsestranska veljavnost in komunikativnost — veljajo tudi za kriminalistiko kot teorijo in sistem. Toda v praktični dejavnosti na konkretnem primeru se lahko le deloma uresničijo, ker je proces preiskovanja kaznivega dejanja, iskanje storilca in njegovo prijete z množico posameznih elementov in očitno odvisnostjo od subjektivnega zaznavanja in izpovedovanja preveč zapleten.« ¹⁵

Že iz naslova tega prispevka izhaja, da se pridružujemo tistim kriminalistom, ki upoštevajo posebnosti miselnega dela preiskovalcev in zato uporabljamo izraz »kriminalistično mišljenje«. Logični zakoni in splošne zakonitosti mišljenja nedvomno veljajo tako za preiskovanje kaznivih dejanj kot za druga področja človekove dejavnosti, vendar imajo v konkretnih razmerah reševanja preiskovalnih nalog svoje značilnosti. Mišljenje se namreč tesno povezuje s predmetom mišljenja oziroma vrsto in značilnostjo nalog, s katerimi se ukvarja subjekt, ter okoliščinami in razmerami, v katerih poteka reševanje. Tako tudi ni presenetljivo, da nekateri pišejo o »slikarskem mišljenju«, ¹⁶ drugi o »matematičnem«, »družboslovnem« ali kakšnem drugačnem mišljenju, od katerih ima vsak svoje značilnosti, ki se pojavljajo prav pri obravnavanju določenega področja stvarnosti. Psihologi so že pred desetletji opozorili, da pripadniki iste skupine ljudi razmišljajo na podoben način, ker so izpostavljeni skupnim normam. ¹⁷ Gre za etnocentrizem, ki se nanaša na lastnosti mišljenja, ki je značilno za skupino

¹⁴ Magulski, R.: Fallbeurteilung, Fallbearbeitung..., s. 3.

¹⁵ Pfister, W.: Sammeln, ordnen, kritisch sichten..., s. 387.

¹⁶ Glej npr. Butina, M.: Slikarsko mišljenje.

¹⁷ Vinacke, op. cit., s. 289.

ljudi, ki so izpostavljeni istim pogojem, medtem ko se egocentrizem nanaša na značilnosti mišljenja, ki temelji na individualnih značilnostih subjekta.

Kriminalistično mišljenje je torej sinonim za kriminalistično ravnanje in mišljenje pri reševanju preiskovanega primera, ki sega od prvega suma, da je bilo storjeno kaznivo dejanje, do zaključka primera. Vsa dejavnost preiskovalcev ima določene značilnosti, ki izhajajo iz same naloge, ki jo je treba rešiti, sredstev in metod reševanja, okoliščin in okvirov, v katerih poteka reševanje, stališč in odnosa subjektov preiskovanja do objekta, načinov razmišljanja, ki so potrebni za rešitev, in podobno. Strinjamo se s stališčem Granatove, ki takole opisuje značilnosti kriminalističnega mišljenja: »Kriminalistična vsebina objektov, s katerimi delujejo udeleženci kazenskega postopka in še posebej preiskovalec, pogoji dela in uporaba posebnih orodij, opredeljujejo specifičnost mišljenja in predstavljajo specialni kriminalistični vid mišljenja... Psihološke značilnosti mišljenja preiskovalcev se kažejo v posebnih tipih problemskih situacij in nalog, v uporabi profesionalnih struktur v mišljenju (sistemov ali modelov) in profesionalnih miselnih prijemov delovanja, pa tudi v določenem povezovanju miselnih operacij in specifičnem delovanju posameznih mehanizmov mišljenja (verzij, notranje prepričanje) pri reševanju preiskovalnih nalog.« ¹⁸

2. Nekatere značilnosti mišljenja in kriminalističnega mišljenja

Proces mišljenja nastane ob srečanju dveh soigralcev: na eni strani tistega, kar deluje v zunanjem svetu, in na drugi strani človeka, individuuma, ki aktivno stopa svetu nasproti in se skuša v njem uveljaviti. ¹⁹ Notranji svet preiskovalca se aktivno sooča z zunanjim svetom, v katerem je bilo storjeno kaznivo dejanje, ki ga mora preiskati. Prav zato se kot prvo vprašanje zastavlja problem zaznavanja, to je percepcije in apersepcije dejstev v zunanjem svetu, ki predstavlja podlago in material za nadaljnji potek mišljenja, hkrati ko je tudi samo zaznavanje odvisno od mišljenja. Brez dvoma je vprašanje apersepcije eden pomembnih elementov kriminalističnega spoznavnega procesa.

¹⁸ Granat, N. L. in Ratinov, A. R.: Rešenje sledstvennyh zadač, s. 16 in s. 26.

¹⁹ Butina, M.: Slikarsko mišljenje, s. 15.

Zaznavanje je povezano z vsemi vrstami dražljajev: vidnimi, slušnimi, vonjalnimi, tipnimi in (redkeje) občutki okusa.²⁰ Na tem mestu nas ne zanima njihova fiziološka osnova, temveč predvsem psihološki dejavniki, ki vplivajo na zaznavanje (percepcijo) in dojetanje (apercepcijo) dejstev. To so lahko: motivi, čustva, pričakovanja, izurjenost in nekatere osebnostne lastnosti.²¹ Zlasti izkušnje in pričakovanja (t. i. pripravljenost) so pomembne za apercepcijo, zato se dogaja, da različni subjekti različno zaznavajo določene pojave v stvarnosti. Psihologi radi navajajo primer, ko različne osebe (gozdar, vojak, pesnik — dodajmo še kriminalist) različno zaznavajo gozd in dogajanje v njem.²² Vsak od njih ga dojema na svojevrsten način in vidi v njem predvsem tisto, kar ga zanima: gozdar drevje, ki odмира, sledove živali, vojak možnosti za pripravo zasede in skrivališče, pesnik lepoto narave, ipd. Pozornost in apercepcija sta izrednega pomena za kriminalistično dejavnost. »V mehanizmu zaznavanja ne obstajajo le kanali od občutkov do predstav, temveč tudi obratno filtri, ki varujejo ljudsko zavest od irelevantnih informacij. Nivo splošne in strokovne izobrazbe preiskovalnega sodnika in operativnega delavca odloča o tem, ali ti filtri delujejo pravilno in ali apercepcija ne odklanja važnih informacij.«²³ Preiskovalec ne zaznava dejstev le pri ogledu, temveč tudi pri vseh drugih preiskovalnih in operativnih dejanjih, ne glede na to, za kakšne vire informacij gre, zato je apercepcija pomembna v vseh fazah postopka.

Kriminalist »vidi« stvari, ki jih drugi ne zaznava, zato, ker je pozoren, in ker ve zanje. To psihološko zakonitost je opisal že Conan Doyle.²⁴ Preiskovalec bo zaznal na videz normalno vedenje storilca, opazil bo nepravilnosti in indice tam, kjer bo nekomu drugemu vse jasno in razumljivo. Prav v mojstrstvu pravilne percepcije se kažejo tudi posebnosti krimina-

lističnega mišljenja. To mojstrstvo pa je po eni strani odvisno od znanja in izkušenj, po drugi pa od nekaterih drugih dejavnikov, kot so stopnja budnosti (kriminalistično delo marsikdaj poteka v neustreznih pogojih, ponoči, ob utrujenosti ipd., kar vpliva tudi na kvaliteto apercepcije), motivacijski dejavniki (potrebe, napeposti, nagrada, kazen, interesi, stališča, vrednote), obrambni mehanizmi (subcesija, racionalizacija, represija itd.) in podobno.

Pojav subcesije ali podzavestnega percipiranja deluje tako, da človek podzavestno zavrača nesprejemljivo senzorno gradivo. Kriminalist, ki sledi le eni hipotezi, bo omejen v zaznavanju dejstev, ki tej hipotezi nasprotujejo ali niso v skladu z njo. Po Zupančiču je zaznavanje dejstev v zunanjem svetu po eni strani omejeno s pravno apercepcijo dejanske situacije (išče in zaznava se predvsem tisto, kar sodi v okvir abstraktne pravne norme), po drugi pa se zaradi postavljene hipoteze zmanjšuje preiskovalčeva odprtost za zaznavanje dejstev, ki so v nasprotju z uvodno hipotezo.²⁵

Podzavestno delovanje lahko vpliva na pojav iluzij, ko človek napačno zaznava sicer objektivno obstoječe dejstvo, ali halucinacij, ko zaznava nekaj, česar v resnici ni. Oba pojava sta pomembna za preiskovanje. Znani švedski psiholog Arne Trankell opozarja na pomen iluzij v zvezi z zaznavanjem prič, toda ta primer lahko prenesemo tudi na percepcijo, ki jo doživlja preiskovalec. V bistvu gre za razlago odlomkov iz stvarnosti, ki jih subjekt zaznava, nato pa dopolni z logično razlago, ki pa daje krivo podobo stvarnosti.²⁶ To se pojavlja tako pri zaslišanju prič ali osumljenca, ko si preiskovalec dopolnjuje in razlaga izjave glede na svoja pričakovanja in želje, kakor tudi pri ogledu ali drugih preiskovalnih dejanjih. V literaturi so opisani tudi primeri vonjalnih halucinacij: ko so se bližali kraju dejanja, kjer je bil požar, so kriminalisti zaznali močan vonj po »ožganem«; ob ekshumaciji trupla je bilo čutiti »neznosen smrad«. V obeh primerih je šlo za halucinacije, ki so nastale pod vplivom pričakovanj, kajti pogorišče je bilo še zelo daleč in nedosegljivo za vonjalne informacije, v krsti pa sploh ni bilo trupla.²⁷

Podzavestni odpor do sprejemanja določenih dejstev se kaže tudi v procesu pozabljanja, saj

²⁰ Kot posebnost velja omeniti še izvenčutno zaznavanje (ESP).

²¹ Pečjak, V.: Psihologija spoznavanja, s. 60.

²² Trankell, op. cit., s. 21.

²³ Vodinec, V.: Uvidaj i planiranje verzija, s. 68, podobno Larin, A. M.: Ot sledstvennoj versii k istinne, s. 41.

²⁴ »Le kako sem jo mogel prezreti (voščeno vžigalico),« je vzdihnil nadzornik ves v zadregi. »Saj je ni bilo moč videti, ko je bila zarita v blato. Našel sem jo samo zato, ker sem jo iskal!« je odvrnil Holmes.

Doyle, C.: Srebrni plamen, s. 34.

²⁵ Zupančič, B.: Criminal Law: The Conflict and the Rules, s. 66.

²⁶ Trankell, A.: Reliability of Evidence, s. 20.

²⁷ Munda, A.: Uvod v kriminalistiko, s. 133.

človek prej pozabi neprijetne dogodke kot prijetne, prav tako pa tudi dejstva, ki se ne skladajo z uvodno hipotezo kot tista, ki jo podpirajo. Charles Darwin je bil le eden od znanstvenikov, ki je to načelo resno upošteval in si zato vedno takoj zapisoval dejstva, ki so nasprotovala njegovi teoriji o razvoju vrst, ker bi jih drugače »namenoma« pozabil.²⁸ Kriminalist bi moral biti torej pozoren tudi na tisto, kar mu glede na postavljeno verzijo ne ustreza (ker je v korist osumljenemu) in si takšna dejstva tudi skrbno zabeležiti.

Spominjanje je povezano z znanjem, izkušnjami, dolgoročnim in kratkoročnim spominom, sposobnostjo retencije in obnavljanja. Nobena ga dvoma ne more biti, da imajo znanje in izkušnje izjemno vlogo pri reševanju kriminalističnih nalog. Le tisti kriminalist, ki ima bogato znanje (splošno in specialno) in dolgoletne izkušnje, bo uspešen pri reševanju zapletenih nalog. Znanje in izkušnje so pomembne tako za samo zaznavanje problema kot tudi za njegovo reševanje. Ob tem pa vendar velja poudariti, da samo znanje še ne zadostuje, potrebna je še sposobnost to znanje uporabiti v praksi in v različnih situacijah. Prav temu vprašanju bi bilo potrebno pri sestavljanju izobraževalnih programov nameniti več pozornosti.

Zaznavanje in mišljenje sta, kot smo skušali prikazati doslej, medsebojno tesno povezana in neodvisna. De Bono celo meni, da predstavlja bistveni element reševanja problemov prav apercepcija in ne logika, kot meni večina.²⁹ Mišljenje in zaznavanje sta enakovredna: percepcija pomeni izdvajanje informacije za uporabo, prav to pa je mogoče reči tudi za mišljenje. De Bono daje tudi primer iz sodnega področja: »Namen porote je, da jasno vidi situacijo o kaznivem dejanju. Porotniki morajo razmisliti o njej. Vloga pravnika je usmerjati pozornost porotnikov na določene aspekte dokazov. S tem, da pritegne njihovo pozornost na določeni del dokaza, jim pravnik omogoči razširitev percepcije o tem delu. Na koncu lahko uporabi tudi logiko in naredi eksplicitno, kar je implicitno v tem dokazu.«³⁰ Treba je torej usmeriti pozornost na čim širši krog informacij, kajti le tako je mogoče priti do percepcije in reševanja ključnih vprašanj v problemu.

Tako prihajamo do najpomembnejšega vprašanja kriminalističnega mišljenja, kako, na

²⁸ Pečjak, V.: Psihologija spoznavanja, s. 210.

²⁹ De Bono, E.: Teaching thinking, s. 77.

³⁰ De Bono, E.: op. cit., s. 77/78.

kakšen način poteka reševanje preiskovalnih nalog, katere so posebnosti reševanja kriminalističnih problemov, in v čem se to razlikuje od »navadnega« načina mišljenja, ki ga Butina označuje kot »... navadno, vsakdanje mišljenje, ki ni ne filozofsko, ne znanstveno, ne umetniško, ker se ne ukvarja z nobeno tako jasno usmerjeno miselno dejavnostjo, ampak služi v navadnem vsakdanjem življenju za razreševanje običajnih življenjskih situacij, s katerimi se moramo ukvarjati, čeprav pred nas ne postavljajo zahtevnih življenjskih, produkcijskih, znanstvenih ali drugačnih problemov.«³¹

Psihologi razlikujejo vsaj dva različna sistema mišljenja, prvo je reproduktivno in temelji na preteklih izkušnjah in znanju, drugo pa produktivno in terja nove načine reševanja nalog. Soja-Serkó je le eden od sovjetskih kriminalistov, ki deli preiskovalne naloge glede na način miselne dejavnosti, ki je potrebna za njihovo reševanje. Avtorica loči dva načina reševanja nalog: programiranje in ustvarjalnost.³² S pomočjo mišljenjskih stereotipov (reproduktivnega mišljenja) je po njenem mogoče rešiti večino preiskovalnih nalog, toda za reševanje zahtevnejših problemov je potrebno pravo ustvarjalno (produktivno) mišljenje. Tudi pri slednjem sodelujejo izkušnje in znanje, toda te so reorganizirane tako, da ustvarjajo povsem nove kombinacije. O vlogi ustvarjalnega in logičnega mišljenja smo že pisali, zato jih ne bomo znova omenjali.³³

K zaznavanju in reševanju določene naloge stopa reševalec s posebnimi »direkcijami«, »modeli iskanja« ali »strategijami«, ki pomenijo načine miselnega pristopa k reševanju problema.³⁴ Gre pravzaprav za dejavnike, ki enovito usmerjajo misel k cilju. Velik, toda ne izključen pomen imajo pri tem znanje in izkušnje, vsebovane v kratkoročnem in dolgoročnem spominu. Preiskovalec se loti konkretne naloge preiskovanja s povsem določenega zornega kota. Domneva, da je bilo storjeno kaznivo dejanje in išče načine (strategije, modele iskanja, direkcije), kako to ugotoviti in dokazati. Podlaga za to mu je poznavanje taktike, tehnike in metodike preiskovanja, lastne izkušnje in splošno znanje. Vse to mu omogoča izbrati

³¹ Butina, M.: op. cit., s. 17.

³² Soja Serko: Programiranje i tvorčestvo v dejatelnosti, s. ?

³³ Rkik 1984, št. 3 in 1985, št. 2.

³⁴ Pečjak, V.: Psihologija spoznavanja, s. 278 in dalje.

ustrezni pristop k reševanju. Najširša osnova (direkcija) je devet »zlatih« vprašanj kriminalistike, ki predstavljajo ogrodje in usmeritev celotnega preiskovalnega dela. Če je kriminalist našel odgovore na vsa vprašanja, je rešil primer.

Preiskovalec rešuje kriminalistično nalogo z vrsto podnalog: najti mora sledove in materialne dokaze, zbrati izjave prič in očitincev, dobiti izjavo in priznanje osumljenega. Glede na konkretne razmere izbere ustrezen pristop: sestavi verzije o dejanju, načrtuje ukrepe in taktiko izvajanja, oceni zbrane podatke in načrtuje akcije. Vse to na podoben način poteka na mikronivoju posameznih operativnih ali preiskovalnih dejanj. Čeprav so »direkcije«, »strategije« ali »modeli iskanja« specifični pri reševanju kriminalističnega primera in zato značilni za miselno dejavnost preiskovalcev (imajo torej določene lastnosti etnocentrizma), so prav tako pomembne tudi individualne lastnosti posameznega preiskovalca, ki mu dajejo poseben stil ali slog preiskovanja. Ta je odvisen od osebnosti, sposobnosti, izkušenj in znanja preiskovalca, njegovih pogledov, stališč, iniciativnosti, ne nazadnje tudi temperamenta, zato se način preiskovanja enega kriminalista v določeni meri razlikuje od drugega, in mu daje svoje egocentrične posebnosti.

Na drugem mestu smo govorili o primerjavi kriminalističnega dela z delom znanstvenika, predvsem glede splošnih značilnosti spoznavanja stvarnosti: postavljanja hipotez, izpeljave posledic in njihovega praktičnega preverjanja in utemeljevanja.³⁵ Včasih pa rešitve z določenimi strategijami (verzijami, hipotezami) ni mogoče neposredno rešiti in je potrebno najprej problem reformulirati. Gre torej za to, da se zadeve lotimo z drugačnega vidika, na drugačen način, z novimi idejami. Tudi pri preiskovanju kaznivih dejanj zaide kriminalist včasih v slepo ulico, ko ne najde prave poti za rešitev naloge. Tedaj mora iskati nove načine reševanja. Po Pečjaku so si reformulacije problema v hierarhičnih medsebojnih odnosih: »Mislec začne reševati problem z zadano nalogo... od tod preide na splošno reformulacijo problema ali splošen okvir, ki v obrisih nakaže smer nadaljnega iskanja... sledijo funkcionalne rešitve, ki bolj ozko opredelijo problem... nazadnje pa se pojavijo specifične rešitve.«³⁶

³⁵ Maver, D.: Preiskovalna situacija in kriminalistični spoznavni proces, RKiK, 1984/4.

³⁶ Pečjak, V.: op. cit., s. 281, 282.

De Groot, ki je proučeval predvsem način mišljenja in reševanja problemov pri šahu, pozna tri tipe transformacij (ali reformulacij):³⁷

— čiste kvalitativne (tu pride do generiranja novega problema, je sicer v bistvu isti problem kot prvotni, toda formuliran na nov način: sledovi krvi na steni v enem informacijskem sistemu pomenijo umor, v drugem pa posledico alkoholnega bledeža in strahu);

— partitivne (delne) transformacije, s katerimi problem razpade na manjše dele, ki se potem ločeno rešujejo (to se pojavlja pri vsakem preiskovanju: vprašanje, ali je osumljeni kriv, je mogoče rešiti z odgovori na posamezna vprašanja: ali je brez alibija, ali je imel motiv, ali so pri njemu fizične posledice dejanja in materialni sledovi itd.);

— specializirane transformacije: pri njih postane problem bolj specifičen, ožji, mogoče enostavnejši (če odpade verzija, da je bilo storjeno kaznivo dejanje in hipoteza o samomoru, ostane le še možnost nesrečnega naključja — to pa ponostavi reševanje).

Mogoče je trditi, da se vse tri navedene vrste transformacij pojavljajo v vsakdanji kriminalistični praksi.

Odgovoreti moramo še na vprašanje, v čem so torej značilnosti kriminalističnega mišljenja, oziroma v čem se to mišljenje razlikuje od navadnega, vsakdanjega mišljenja. Granatova je v svoji nalogi postavila takšno hipotezo o posebnostih kriminalističnega mišljenja: »Kriminalistična vsebina objektov, s katerimi delajo udeleženci sodnega postopka, pogoji dela in uporaba posebnih orodij, opredeljujejo specifičnost mišljenja in predstavljajo posebni kriminalistični pojem mišljenja.«³⁸ Avtorica vidi posebnosti predvsem v psiholoških značilnostih mišljenja, to je v obstoju posebnih tipov problemskih situacij in oblik nalog, ki jih rešuje samo preiskovalec, v uporabi profesionalnih struktur v mišljenju (sistemov, modelov, predstav) in profesionalnih mišljenjskih prijemov delovanja, pa tudi določenih zvez mišljenjskih operacij in specifičnem funkcioniranju posameznih mehanizmov mišljenja (verzije, notranje prepričanje) pri reševanju preiskovalnih nalog.³⁹ Profesionalne strukture se kažejo v sistematizaciji in posplošenju znanja in izkušenj, ki jih dobi preiskovalec, kajti pri tem ne gre zgolj

³⁷ De Groot, citirano po Tancig, S.: Nekateri kognitivni procesi..., s. 17.

³⁸ Granat, N. L.: op. cit., s. 8.

³⁹ Granat, N. L.: op. cit., s. 18.

za zbiranje, pač pa tudi za prestrukturiranje in nastajanje novih znanj, na osnovi katerih se rešujejo naloge različne težavnosti. »Prehod preiskovalca v dobrega mojstra je mogoče razložiti s prehodom profesionalnih znanj v globoko sistematizacijo in zadostno posplošenje,« piše Granatova.⁴⁰

Druga značilnost kriminalističnega mišljenja so »profesionalni prijemi in navade«, ki se uporabljajo pri preiskovanju. Prav tu je mogoče zaznati bistvene razlike pri reševanju preiskovalnih nalog, ki jih rešujejo laiki, kriminalisti-začetniki, srednje dobri preiskovalci in izkušeni kriminalisti. Pri kriminalistih se namreč razvije profesionalni mehanizem sistematičnega izbora maksimalnega števila variant rešitve, to pa je ena od značilnosti poklicnega mojstrstva.⁴¹ Dobri preiskovalci se razlikujejo od slabših prav po pravilnem izboru hipotez (verzij) o dejanju in storilcu, po hitri in pravilni oceni dane situacije in ustreznem preverjanju pravih verzij. V tem jih lahko primerjamo z dobrimi šahisti, ki prav tako na poseben način apercipirajo dano situacijo in izberejo najboljše poteze, medtem ko slabši igralci preverjajo več, toda manj dobrih potez.

Strinjamo se z navedeno razlago, toda z dopolnilom, da ta velja le za določene vrste preiskovalnih situacij. Pri reševanju preiskovalnih nalog, zlasti pri sestavljanju verzij, gre po našem mnenju za dve dejavnosti: po eni strani za širjenje maksimalnega kroga verzij in iskanje »v globino« (kajti le tako je mogoče najti tudi pravo razlago), po drugi pa za ožanje takega maksimalnega kroga hipotez in izbor le realnih ali verjetnih. Od tipa preiskovalne situacije je odvisno, kakšen bo konkretni pristop. Granatova in De Groot sta se ukvarjala le z izborom določenega števila hipotez (z ožanjem verzij), ne pa tudi s širjenjem kroga možnih razlag. Tako širjenje kot ožanje kroga verzij se dialektično dopolnjujeta in sta odvisna tudi od vrste konkretne preiskovalne situacije. V situacijah zaprtega tipa je treba zgolj preveriti omejen krog možnih razlag, medtem ko se v situacijah odprtega miselnega sistema zastavlja vprašanje iskanja novih idej in verzij. Način zbiranja, sestavljanja in preverjanja verzij, ki temelji na znanju in izkušnjah, je prav gotovo ena od specifičnosti kriminalističnega mišljenja.

⁴⁰ Prav tam, s. 106.

⁴¹ Prav tam, s. 106.

Nemški kriminalist Reiner Magulski uvršča med posebnosti kriminalističnega mišljenja še naslednje okoliščine:⁴²

— zavest o odgovornosti, kajti posledice kriminalističnega mišljenja so lahko pomembne za prizadeto osebo;

— rekonstruktivni značaj mišljenja: ker gre za dogodek v preteklosti, ga ni mogoče identično ponoviti, zato je potrebna miselna rekonstrukcija;

— dejanje je mogoče razjasniti, če so na voljo vse potrebne informacije; ker te izginjajo, je treba intenzivno ukrepati;

— kriminalistično mišljenje je pod vplivom volje in želje po razkritju, ki je lahko pozitivna gonilna sila, lahko pa tudi onemogoča hladno razsojanje in je nevarna za spoznavanje resnice;

— konkretno upoštevanje pravnih norm;

— objektivnost;

— sposobnost vživljanja v situacijo;

— nevarnost poklicne slepote ipd.

Takoj je razvidno, da so le nekatere od naštetih lastnosti kriminalističnega mišljenja zares specifične za mišljenje preiskovalca, druge (npr. objektivnost, volja, osebni pristop) pa se pojavljajo tudi pri reševanju drugih vrst problemov.

Po našem mnenju je ena od pomembnih etnocentričnih lastnosti kriminalističnega poklica sposobnost sumljenja in nezaupanja. Sposobnost dvomiti v očitvidno in na videz jasno dejstvo, vendar ne paranoično in vse vprek, je ena ključnih lastnosti dobrega preiskovalca. Ker je sum ali dvom prav gotovo tudi del mišljenja, je torej pomembna sestavina kriminalističnega mišljenja. »Vsako kriminalistično mišljenje se prične s sumom,« piše Walder in dodaja: »Kdor nima sposobnosti, da lahko sumi, se mora tega naučiti po uradni dolžnosti.«⁴³ Podobno meni tudi profesor Vodinelić, eden redkih piscev pri nas, ki je problematiki suma namenil več pozornosti: »Sum je najučinkovitejši sovražnik podleganja sugestiji, predsodkom, stereotipom, enostranskosti in zaveznik pri ugotavljanju objektivne resnice.«⁴⁴

Sum je povezan s številnimi osebnostnimi in psihološkimi dejavniki. Je del mišljenja, pa tudi čustvenega doživljanja, ki ima včasih tudi pod-

⁴² Magulski, R.: op. cit., s. 8.

⁴³ Walder, H.: Kriminalistisches Denken, s. 44 in 45.

⁴⁴ Vodinelić, V.: Kriminalistika: odkrivanje i dokazivanje, 1. knjiga, s. 79.

zavestno osnovo ali intuicijo. »Sumiti pomeni bolj ali manj drugače domnevati, kot kaže na pogled.«⁴⁵ »Sum se v življenjski praksi in znanosti pojavlja kot nujni metodološki princip spoznavanja, ki ima zelo pozitivno vlogo.«⁴⁶ Kriminalist domneva, da je nek dogodek lahko kaznivo dejanje, da je določena oseba storilec, da se za lažjim kaznivim dejanjem skriva hud zločin, ali da je v majhnem prestopniku skrit težak delinkvent. Sum je osnova in gonilna sila preiskovanja. Potem ko se pojavi, terja razrešitev: ali dokazati dejanje ali ugotoviti, da dejanje ni bilo storjeno. Ni kriminalističnega dela brez suma, ki je lahko njegova osnova ali pa paranoična shizofrenost. Walder upravičeno meni, da je veliko doseženega, če se pojavi sum, da je bilo storjeno kaznivo dejanje. Sum ima lahko različne stopnje in sega od rahlega dvoma do prepričanja.⁴⁷ Lahko je bolj ali manj očitno, da nekaj ni v redu, zato tudi sama zunanja situacija vzbuja različne stopnje suma. Obstajajo različna dejstva, ki vzbujajo sum, vendar je notranja pripravljenost preiskovalca tista, ki v končni fazi odloča, ali bo neka situacija sprejeta kot sumljiva ali ne.

Vodinelič meni: »Skrben preiskovalec preiskuje vsak utemeljen sum do končne konsekvence. Želi zbrati dejstva, povezati dejstva, preveriti dejstva, sestaviti prepričljiv dokaz.«⁴⁸ Pisec povezuje problematiko suma z delom z indici in verzijami. Tudi M. Ačimović pripisuje tem vprašanjem velik pomen: »Za psihologijo kazenskega postopka, še zlasti za sodnika in druge vodje postopka, sta važna predvsem dva občutka: to sta občutek suma in občutek prepričanja... Občutek suma nastane pri odsotnosti trdnih dokazov in prispeva, da se miselno delo privede do konca.«⁴⁹

Čeprav vprašanje suma ni vezano izključno na kriminalistično delo, saj se v večji ali manjši meri pojavlja v vsakdanjem življenju, je vendarle pomembna sestavina kriminalističnega mišljenja in pogoj za uspešno preiskovalno delo. Dosti neraziskanih kaznivih dejanj, pa tudi obstoj temnega polja kriminalitete gre na račun tega dejavnika. Hkrati s tem pa je pomemben tudi odnos preiskovalcev do konkretnega primera, kajti kriminalist mora izhajati, če

sploh želi rešiti preiskovalno nalogo, iz stališča, da je bilo storjeno kaznivo dejanje, saj drugače sploh ne bi pričel preiskovati. Ta odnos je značilen za kriminalistično mišljenje, dopolnjujeta pa ga sum in dvom.

3. Dejavniki, ki vplivajo na mišljenje preiskovalcev

Doslej smo navedli nekatere splošne značilnosti mišljenja in etnocentrične posebnosti kriminalističnega mišljenja, sedaj pa se bomo dotaknili egocentričnih lastnosti posameznih preiskovalcev. Razmišljali bomo o tistih osebnostnih in psiholoških dejavnikih, ki vplivajo na mišljenje kriminalistov pri obravnavanju konkretnih primerov.

Očitno je, da posamezniki različno uspešno in na raznovrstne načine pristopajo k reševanju preiskovalnih in drugih nalog, da torej obstajajo tudi posebnosti v njihovem načinu mišljenja, ki imajo svoj temelj v znanju, izkušnjah, sposobnostih in osebnostnih ter drugih psihičnih značilnostih posameznega kriminalista. Tako bo pri reševanju konkretnega kriminalističnega primera nekdo uspešen, drugi nalogi ne bo kos, eden bo pristopil k preiskovanju dinamično, drugi bo ravnal počasi in premišljeno, včasih od analize k sintezi, drugič preko posplošenja in analogije k posamičnemu, nekdo bo sestavil takšne verzije, drugi drugačne, eden bo pričel preiskovanje z neposrednim razgovorom z osumljenim, nekdo drug pa bo najprej zbral podatke od prič in očividcev in še bi lahko naštevali. Vse to je po eni strani odvisno od situacije, v kateri se preiskovalec nahaja, po drugi pa od subjekta preiskovanja samega.

Nekateri pisci razvrščajo kriminaliste v posamezne skupine glede na njihove tipične značilnosti za preiskovanje. Tako na primer V. L. Vasilev razlikuje pet osnovnih tipov preiskovalcev:⁵⁰

— organizator (dobro organizira delo, pomaga si s sodelavci);

— mislec (razmišljujoč človek, loti se najtežjih in zapletenih kaznivih dejanj, rad dela sam);

— sobesednik (ima komunikativne sposobnosti, primeren je za razgovore in zaslišanja, rad dela z ljudmi);

⁵⁰ Vasilev, V. L.: Juridičeskaja psihologija, s. 31.

⁴⁵ Walder, H.: op. cit., s. 44.

⁴⁶ Vodinič, V.: op. cit., s. 77.

⁴⁷ Walder, H.: op. cit., s. 44 in dalje.

⁴⁸ Vodinič, V.: Kriminalistika, s. 13.

⁴⁹ Ačimović, M.: Sudska psihologija, s. 68.

— slednik (dobro opazuje, ima razvit čut za orientacijo, primeren je zlasti za ogleda, hišne preiskave itd.);

— sociolog (poudarjen socialni aspekt, dober nadzornik).

Pri vsaki od navedenih skupin so v ospredju določene osebnostne in psihične lastnosti, ki dajejo tudi specifičnost pri preiskovalnem delu. To je lahko temperament, ekstravertiranost ali introvertiranost, sposobnost opazovanja in pomnjenja, reprodukcije, značaj, pa inteligentnost, fluktuacija mišljenja, gibčnost, prodornost, vztrajnost, odločnost in podobno.

Na takšne in podobne tipologije in naštevane lastnosti, ki so pomembne za preiskovalno delo (t. i. profesiogrami), je dal kritično pripombo že A. R. Ratinov, kajti pri tem se ne upoštevajo kompenzacijske možnosti, ki omogočajo, da preiskovalec eno pomanjkljivost nadomesti z drugo sposobnostjo.⁵¹ Pridružujemo se stališču sovjetskega kriminalista in sodnega psihologa, da je za preiskovanje pomembna predvsem dobro razvita osebnost in splošne sposobnosti kriminalista, ne pa toliko specialne sposobnosti.⁵² Kljub temu pa prav te specialnosti dajejo posamezniku njegov individualni »stil« delala.

V dostopni strokovni literaturi nismo zasledili podrobnejšega opisa posameznih tipov preiskovalcev, njihovih egoцентриčnih miselnih posebnosti in načinov delovanja pri iskanju in zbiranju dejstev in dokazov. Prav tako tudi ni bilo empiričnih študij, ki bi pokazale individualni pristop k reševanju preiskovalnih nalog in njihovo uspešnost. Kar ni uspelo storiti strokovnjakom, se je v neki meri posrečilo nekaterim piscem kriminalnih romanov. Lahko trdimo, da so prav oni izoblikovali in opisali različne tipe preiskovalcev, njihove osebnostne in psihične lastnosti, načine in metode miselnega dela, pa tudi probleme, s katerimi so se soočali. Nekateri najbolj slavni literarni junaki so ustrezali vsem štirim tipom temperamenta: Sherlock Holmes je bil kolerik, Hercule Poirot sangvinik, Dupont melanholik in oče Braun flegmatik.⁵³ Vsak od njih je imel svoj individualni slog dela, ki je temeljil na osebnostnih lastnostih.

⁵¹ Ratinov, A. R. in Granat, N. L.: Rešenje sledstvennyh zadač, s. 9.

⁵² Ratinov, A. R.: Sudebnaja psihologija, s. 71.

⁵³ Podobno Ratinov, op. cit., s. 72, op. 2. Od sodobnih piscev velja omeniti zlasti H. H. Kirsta, ki je mojstrsko opisal like kriminalistov.

Pomembna lastnost za uspešno opravljanje preiskovanja je znanje. Individualne sposobnosti učenja, retencije in reprodukcije znanja in drugih dejstev (izjav, podatkov) vplivajo na to, da bo nekdo sposobnejši pri reševanju preiskovalne naloge kot drugi. Tudi osebe z enako količino znanja lahko različno uspešno opravljajo naloge, ki stojijo pred njimi, ker ne gre le za samo znanje, temveč tudi sposobnost, to znanje uporabiti v praksi. Že Conan Doyle je pred skoraj sto leti opozoril na pomen znanja, ne le splošnega in strokovnega (kriminalističnega), pač pa tudi poznavanja čim večjega števila zločinov, njihovih podrobnosti in okoliščin: »Zločini so si večinoma zelo podobni med seboj, in za tistega, ki pozna vse podrobnosti tisočeri kriminalnih primerov, bi bilo res čudno, ko ne bi mogel pojasniti še enega.«⁵⁴

Pomembno je torej, da vsak kriminalist širi in izpolnjuje svoje znanje na različnih področjih, tako splošnih kot strokovnih in kriminalističnih. Količina znanja v zadnjih desetletjih nezadržno narašča, zato je neuresničljiva težnja, da bi poznali prav vsa področja znanosti, toda preiskovalec mora poznati vsaj osnovne informacije, ki mu bodo omogočale, da pritegne v postopek ustreznega strokovnjaka. Potrebna je torej široka razgledanost in sposobnost svoje (čeprav nepopolno) znanje uporabiti v praksi.

Čeprav se strinjamo s stališčem, da je za uspešno kriminalistično delo potrebno razviti predvsem splošne sposobnosti in dvigniti nivo znanja kriminalističnih delavcev, je vendarle treba poudariti, da včasih tudi posebne lastnosti posameznega kriminalista omogočajo reševanje konkretne naloge. Prav te lastnosti in sposobnosti odločajo, da preiskovalec primer uspešno razreši, medtem ko nekomu drugemu takšen poskus spodleti. Pri tem lahko izhajamo tako iz specifičnih sposobnosti posameznika za reševanje določenih problemov (inteligentnosti, bistrosti, nagnjenja, intuicije, sposobnosti življenja, refleksivnega mišljenja ipd.), ali pa iz dejavnikov, ki ovirajo rešitev takšne naloge. Predvsem slednjim bi kazalo nameniti nekaj več pozornosti, saj je določen del teh negativnih vplivov vendarle mogoče omejiti.

Med tipičnimi osebnostnimi dejavniki, ki vplivajo na neuspešnost reševanja preiskovalnih nalog, so predsodki. Ti se pojavljajo v različnih oblikah in so včasih bolj, drugič manj

⁵⁴ Doyle, C.: Študija v Škrlatnem, s. 19.

zakoreninjeni v posameznih preiskovalcih oziroma njihovem mišljenju. Predsodke je mogoče opisati kot vsa tista pozitivna ali negativna stališča do raznih objektov ali pojavov, ki so delno ali popolno neupravičena, ki nimajo svoje logične osnove v dejstvih, pač pa so vedno tesno povezana z emocijami.⁵⁵ Predvsem pri negativnih stališčih se često pojavljajo tudi negativne emocije in agresivnostne težnje, to pa je ob prisotnosti polnomočij in moči lahko nevaren dejavnik, ki vodi v zlorabe, pristranskost, neobjektivnost in s tem tudi napake v spoznavnem procesu in mišljenju. Predsodki niso povezani le z mišljenjem, temveč tudi z zaznavanjem, zato je pomembna ugotovitev, da človek vidi na predmetih, pojavih in ljudeh predvsem tisto, kar želi videti, in kar je v skladu z njegovimi stališči in predstavami.⁵⁶ To ponovno dokazuje trditev, da različni obrambni mehanizmi ovirajo dostop do informacij, ki so v nasprotju s posameznimi stališči spoznavajočega subjekta. Vsi ti mehanizmi so različno razviti in prisotni pri ljudeh in se pojavljajo kot ego-centrična posebnost.

Eden od predsodkov, ki negativno vplivajo na proces preiskovanja in smo ga dostikrat zasledili pri delavcih organov za notranje zadeve, je stališče do opravljanja ogleda pri nekaterih vrstah kaznivih dejanj. Tudi statistični podatki o opravljenih ogledih pričajo, da se kljub pomembnosti to preiskovalno dejanje v praksi dostikrat ne opravi, marsikdaj tudi zaradi negativnih predsodkov preiskovalcev, da ogled ni potreben, da ne bo mogoče najti koristnih sledov in podobno. Čeprav številni priznani kriminalistični pisci poudarjajo potrebnost in nujnost opravljanja ogleda pri vsakem preiskovanju (ne le zaradi najdbe sledov in predmetov, pač pa tudi zaradi življenja v situacijo na kraju dejanja), se je v praksi izoblikovalo (negativno) stališče, da to ni vedno potrebno, da predstavlja nesmiselno tratenje časa, da pri določenih vrstah kaznivih dejanj ali čez nekaj časa sledov tako ali tako ne bo mogoče najti in podobno. Vsi takšni predsodki so nevarni za prakso in jih je treba odločno odpravljati.

Predsodki pa ne nastajajo le v zvezi z ogledom, temveč tudi pri drugih preiskovalnih in operativnih dejanjih. Tako večkrat opazimo negativno stališče do načrtovanja preiskovanja in sestavljanja verzij. Verzije se sploh ne se-

stavljajo ali pa se sestavljajo šablonsko, avtomatično in brez pravega pomena, nekreativno in togo, z namenom zadostiti navodilom, s tem pa seveda izginja njihov pravi smisel in pomen. Ker se takšne verzije ne potrjujejo v praksi, so kriminalisti prepričani v nesmiselnost njihovega sestavljanja, to pa še nadalje utrjuje negativno stališče do njih.

Še posebno negativno vlogo imajo predsodki pri obravnavanju osumljenca in pri razgovoru z njim. Stereotipi določenih kategorij prestopnikov povzročajo šablonski pristop k novemu osumljencu, značajske, psihične in druge poteze se nekritično in brez prave osnove prenašajo na neznane osebe, ki po svoji zunanosti ali pripadnosti določenim slojem prebivalstva izstopajo iz povprečja, to pa vpliva na apercipijo storilca in njegove izjave v smislu predstav in pričakovanj preiskovalca in blokado posameznih informacij, ki tem predstavam nasprotujejo.

Negativna stališča in predsodki onemogočajo stik in komuniciranje z osumljencem in pričami in s tem tudi pristop do informacij.

Na način mišljenja preiskovalcev vplivajo tudi t. i. obrambni mehanizmi, ki so eden od načinov podzavestnega reagiranja na razne vrste frustracij. Ker gre za oblike reagiranja človeka na sploh, je razumljivo, da se v določeni meri pojavljajo tudi pri preiskovalcih. Če drži hipoteza, da velik del človekovega mišljenja in psihičnega doživljanja poteka v podzavesti, je določene pojave v mišljenju in ukrepanju kriminalistov pri preiskovanju kaznivih dejanj mogoče razlagati tudi z delovanjem podzavesti. Ta aspekt kriminalističnega mišljenja je še povsem neraziskan in, kot glede kriminalističnega mišljenja nasploh, so tudi to področje prvi pričeli opisovati pisci romanov.⁵⁷

Eden od obrambnih mehanizmov je kompenzacija, ki je oblika obrambe pred občutkom manjvrednosti, in lahko povzroči (če je prisotna) vzvišen in neživljenjski pristop preiskovalca k osumljencu ali priči, morebitno omalovaževanje in zapostavljanje, ali pa povečano agresivnost pri razgovoru s pomembnejšo osebo, ki z avtoriteto in statusom vzbuja podzavestni odpor preiskovalca. Podobno je z mehanizmom racionalizacije (opravičevanje lastnih postopkov z različnimi izgovori, ker pravi razlogi niso sprejemljivi), represije (občutek ali impulz se potisne v podzavest, toda tam še vedno deluje,

⁵⁵ Peršič, B.: Stavovi i predrasude, s. 240.

⁵⁶ Peršič, B.: op. cit., s. 243.

⁵⁷ Glej zlasti Kirsta.

le da se ga ne zavedamo) in nekaterimi drugimi obrambnimi mehanizmi.

Zdi se nam, da so prizadevanja sovjetskih sodnih psihologov, ki so sicer dosti proučevali tudi psihologijo preiskovanja, profesiografe in kriminalistično mišljenje, nepopolna prav zaradi zapostavljanja človekovega podzavestnega življenja in njegovega vpliva na mišljenje in ravnanje kriminalistov. S tem se odrekaajo pomembnemu delu psihologije in morebitnim razlagam za vedenje, ukrepanje in ravnanje preiskovalcev, ki ga drugače ni mogoče razumno razložiti. Zanimivo je, da na področje podzavesti (razen glede intuicije) tudi zahodni kriminalisti ne segajo pogosto, čeprav jim je tovrstna strokovna psihološka literatura neprijemno dostopnejša kot sovjetskim piscem. Kaže torej, da je področje podzavesti nekakšen tabu, ki se ga kriminalistični pisci neradi lotevajo. To je v neki meri tudi razumljivo, saj je podzavest nedostopna za neposredno preučevanje in empirično raziskovanje, zato so spoznanja s tega področja bolj hipoteze kot pa dokazane teorije. Kljub temu pa to po našem mnenju ni razlog, da raziskovalci ne bi posegli tudi na ta del kriminalističnega mišljenja, ki ima svojo vlogo in pomen za konkretno ravnanje in odločanje. Že na drugem mestu smo poudarili povezanost med preiskovalnimi situacijami (in kriminalističnimi nalogami) ter načini miselne dejavnosti preiskovalcev.⁵⁸ Določene situacije med preiskovanjem terjajo izrazito ustvarjalne, kreativne ali intuitivne sposobnosti kriminalistov in bi bilo brez njih reševanje naloge neuspešno. Takšne situacije se pojavljajo tako pri opravljanju posameznih preiskovalnih ali operativnih dejanj (ogled, zaslišanje, hišna preiskava) kot tudi pri načrtovanju verzij in reševanju glavne preiskovalne naloge. V njih je predvsem potrebno najti novo idejo, nov pogled ali novo smer preiskovanja, to pa so sposobni doseči le kriminalisti z ustreznim načinom mišljenja in določenimi sposobnostmi. Pri tem, ko je Granatova v svoji disertaciji dokazala, da so preiskovalne naloge uspešneje reševali preiskovalci z visoko stopnjo ustvarjalnosti kot tisti s povprečno ali podpovprečno, je potrebno le dodati, da velja to za situacije določenega tipa, ki terjajo tovrstne sposobnosti. Prav gotovo pa je v preiskovanju dosti situacij in kriminalističnih nalog, pri katerih je potrebno le vestno izpol-

⁵⁸ Glej članek: Preiskovalna situacija in kriminalistični spoznavni proces, RKiK, 1984, št. 4.

njevati predpisan algoritem reševanja in slediti taktičnim ali metodičnim nasvetom, zato so za opravljanje takšnih nalog sposobni tudi preiskovalci z manj razvito domišljijo in ustvarjalnim mišljenjem.

Zaradi različnih egocentričnih lastnosti v mišljenju (in s tem tudi ravnanju) kriminalistov je mogoče pritrčiti hipotezi, da obstaja več tipov preiskovalcev (ki pa jih ni mogoče ostro ločiti in klasificirati v posamezne skupine) in so nekateri uspešnejši pri opravljanju določenih nalog in reševanju posebnih vrst problemov, drugi pa se morda izkažejo pri preiskovanju drugačnih kaznivih dejanj ali soočenju z drugimi vrstami preiskovalnih nalog. To je potrebno upoštevati tudi pri odločanju, kdo naj preiskuje konkretno zadevo ali opravi posamezno preiskovalno dejanje, saj je prav od tenkočutnosti in individualnih sposobnosti posameznega preiskovalca lahko odvisno, ali bodo zbrane operativne ali dokazne informacije, ki so potrebne za uspešno rešitev primera. Kriminalistična praksa dokazuje, da je uspeh preiskovanja včasih odvisen prav od okoliščine, da se pravi človek znajde na pravem mestu ob pravem času in s pravo idejo.

Zaključek

»Strokovnega in učinkovitega zbiranja informacij na kraju dejanja (in v celotnem predkazenskem in kazenskem postopku — op. D. M.) ni in ne more biti brez racionalnega, logičnega in kriminalistično šolanega miselnega dela,« piše Vodinelic.⁵⁹ Kakor je ta trditev resnična, pa v praksi šolanja in izobraževanja preiskovalcev dostikrat pozablamo nanjo. Zdi se, da je težišče strokovnega izpopolnjevanja predvsem na posredovanju znanja, na informativno-pojasnjevalni dejavnosti, s katero se želi doseči prenos (pravnega in kriminalističnega) znanja, ne pa toliko na razvijanju sposobnosti ustvarjalnega, logičnega, bistrega mišljenja in uporabljanja naučenega znanja v različnih novih situacijah. Ponovno navajamo mnenje sovjetskega kriminalista Petelina: »Uspehov ne doseže tisti, ki ima veliko količino znanja, pa ga ne zna uporabljati, temveč tisti, ki zna sicer minimum osnovnega znanja ustvarjalno uporabiti v praksi.«⁶⁰

⁵⁹ Vodinelic, V.: Kriminalistika: odkrivanje i dokazivanje, s. 99.

⁶⁰ Petelin, B. J.: Problemnoe obučenie po kriminalistike.

Možnosti za razvijanje in šolanje mišljenja je veliko. Logično sklepanje, argumentacijo in dokazovanje, ustvarjalno mišljenje in domišljijo je mogoče vaditi in izpopolnjevati z reševanjem praktičnih nalog in kriminalističnih primerov, s t. i. problemskim učenjem. Seveda je za slušatelje dosti lažje pasivno sprejemati novo znanje preko predavanj kot aktivno sodelovati v vzgojnem procesu in razvijati »miselno telovadbo«. Čeprav nekaterih lastnosti mišljenja, ki so odvisne od prirojenih sposobnosti, ni mogoče razviti z vajo, pa se splošna učinkovitost mišljenja nedvomno lahko izboljša. Prepričani smo, da bi uspešnost preiskovanja lahko izboljšali tudi z večjim poudarkom na poučevanju pravilnega in kreativnega mišljenja in z opozarjanjem na nevarnosti in težave, ki ovirajo takšno mišljenje.

Za uspešno poučevanje in razvijanje kriminalističnega mišljenja pa je predvsem treba tudi bolje spoznati njegove značilnosti in zakonitosti. Razčleniti bo potrebno miselno dejavnost dobrih preiskovalcev pri opravljanju posameznih preiskovalnih in operativnih dejanj, načrtovanju in preverjanju verzij, ter iskati tiste posebnosti, ki omogočajo rešiti primer, ki bi drugače ostal nepojasnen. Z odkrivanjem psiholoških barier in drugih ovir za reševanje kriminalističnih nalog in opazovanjem nanje bo mogoče olajšati delo preiskovalcem v prihodnosti in odpravljati napake, ki nastajajo zaradi nepravilnega miselnega dela. Raziskovalcem pa ostaja odprto pomembno in zanimivo področje raziskovanja, ki je še skoraj povsem neobdelano in nudi številne možnosti za kreativno in ustvarjalno delo.

Uporabljena literatura

1. Ačimović, M.: **Sudska psihologija**, Savremena administracija, Beograd, 1983.
2. Belkin, E. S. in Vinberg, A. I.: **Kriminalistika i dokazyvanie**. Juridičeskaja literatura, Moskva, 1968.
3. Butina, M.: **Slikarsko mišljenje**. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1984.
4. De Bono, E.: **Teaching Thinking**, Penguin books, 1982.
5. Doyle, A. C.: **Srebrni plamen. Spomini Sherlocka Holmesa**, MK, Ljubljana.
6. Doyle, A. C.: **Študija v škrlatnem**, DZS, Ljubljana, 1963.
7. Granat, N. L.: **Harakteristika sledstvennyh zadač i psihologičeskie mehanizmi in rešenja**. Moskva, 1973.
8. Granat, N. L. in Ratinov, A. R.: **Rešenje sledstvennyh zadač**. MVD SSSR, Volgograd, 1978.
9. Luzgin, I. M.: **Rassledovanie kak process poznania**, VŠ MVD, SSSR, Moskva, 1969.
10. Magulski, R.: **Fallbeurteilung, Fallbearbeitung und kriminalistisches Denken**, Kriminalistik Verlag, Heidelberg, 1982.
11. Munda, A.: **Uvod v kriminalistiko**, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 1951.
12. Pečjak, V.: **Psihologija spoznavanja**, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1977.
13. Peršić, B.: **Stavovi i predrasude. Socialna psihologija**, »Rad«, Beograd, 1972.
14. Petelin, B. Ja.: **Problemnoe obučenie po kriminalistike. Formirovanie professionalnyh kačestv sledovatelja pri izučenii kriminalistiki i sudebnoj psihologii**. MVD, SSSR, Volgograd, 1976.
15. Pfister, W.: **Sammeln, ordnen, kritisch sichten — Zum kriminalistischen Denkprozess**, Teil 1, **Kriminalistik**, 1980, št. 9.
16. Ratinov, A. R.: **Sudebnaja psihologija dlja sledovateljev**, Moskva, 1967.
17. Soja Serko, L. A.: **Programirovanie i tvorčestvo v dejatelnosti sledovatelja. Problemy predvaritelnogo sledstvija v ugolovnem sudoproizvodstve**. Moskva, 1980.
18. Sorokin, B.: **Osnove socialne psihologije**, Narodne novine, Zagreb, 1976.
19. Tancig, S.: **Nekateri kognitivni procesi v šahovski igri**. Doktorska disertacija, UEK, Filoz. fakult. Ljubljana, 1983.
20. Thomson, R.: **The Psychology of thinking**. Penguin Books, New York, 1977.
21. Trankell, A.: **Reliability of Evidence**, Beckmans, Stockholm, 1972.
22. Trstenjak, A.: **Oris sodobne psihologije**, 1. knjiga, Založba obzorja, Maribor, 1974.
23. Trstenjak, A.: **Problemi psihologije**, Slovenska matica, Ljubljana, 1976.
24. Vasilev, V. L.: **Sudebnaja psihologija**, IUS, Leningrad, 1979.
25. Vinacke, W. E.: **The Psychology of Thinking**, McGraw-Hill Book Comp. Inc. New York, 1952.
26. Vodinec, V.: **Uvidaj i planiranje verzija, Naša zakonitost**, 1982, št. 11.
27. Vodinec, V.: **Kriminalistika**, Savremena Administracija, Beograd, 1984.
28. Vodinec, V.: **Kriminalistika: otkrivanje i dokazivanje**, 1. knj. Univerzitet Kiril i Metodij, Skopje, 1985.
29. Walder, H.: **Kriminalistisches Denken**, Kriminalistik Verlag, Hamburg, 1975.
30. Zupančič, B.: **Criminal Law: The Conflict and the Rules**, New York, 1981.

UDC 162:343.98

Criminalistic Thought Processes

Maver, D., L. L. M., Research Fellow, Institute of Criminology, Ljubljana

Thought processes of investigators differ according to the ethnocentric and egocentric properties from the thinking of people in other professions so much that it is quite justified to speak about a special »criminalistic« way of thinking. Specificities of this thinking manifest themselves through particular knowledge of specific fields of law and criminalistics, though special structure of thought and in methods of solving investigation problems as well as in psychological specificities of criminalistic work and practice. Knowledge, motives, attitudes and

prejudices, expectations, defense mechanisms, etc., operate already at the level of apperception which is particularly important for the emergence of suspicion as well as in further processes of mental solving of investigation problems. Difficulties of criminalistic thinking can be perceived and verified through the process of formation and verification of versions, through mental modelling, through reflection during suspect interrogation, and through solving particular problem tasks with which the investigator is confronted.